

URTX

BRES AL CASTELL DE GUIMERÀ A LES ACABALLES DEL SEGLE XVI: EL PORTAL DEL VESCOMTE D'ÉVOL

Miquel Àngel Farré i Targa

OBRES AL CASTELL DE GUIMERÀ

A LES ACABALLES DEL SEGLE XVI: EL PORTAL DEL VESCOMTE D'ÉVOL

Miquel Àngel Farré i Targa
Tècnic arxiver

En el decurs de l'any 1994 el fons documental de l'arxiu de l'ajuntament de Guimerà, un dels més importants a nivell comarcal, va ingressar en els dipòsits de l'Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga. A partir d'aquell moment es va procedir a la seva inventariació i adequació per a la seva consulta.¹ En el transcurs d'aquesta operació es va localitzar el document objecte del present article en l'interior d'un llibre de la cort del batlle.² El document té un indubtable valor intrínsec i, alhora, adquireix un valor afegit a l'analitzar-ho dins el seu context espai-temporal. L'article respon, així mateix, a l'interès de donar a llum una comunicació presentada en base a aquest document en la XXIX Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de

Ponent, celebrada a Cervera el 21 de maig de 1995 i dedicada exclusivament a fortificacions.³

El segle XVI es caracteritza per les profundes renovacions que sofreixen els vells castells medievals de les comarques de Ponent i de la Catalunya Nova. Aquesta gran activitat constructora comporta el canvi de fisonomia i caràcter dels castells motivat pels nous aires renaixentistes; es deixa en un segon pla el caire defensiu i el castell es converteix en residència senyorial i palau de la noblesa del país, reafirmant així, el seu poder i domini sobre els seus vassalls. Exemples d'intervencions en aquest sentit es troben arreu dels castells de la nostra comarca i del seu voltant: Bellpuig, Ciutadilla, Maldà, Verdú,⁴ Santa Coloma de Queralt, Montcortés, Concabella, Ratera, Florejacs i l'Aranyó, entre altres. El castell de Guimerà no resulta ser una excepció.⁵ Encara que a les darreries del segle XV es produeixen certes transformacions, entre elles la construcció de la nova capella en el pis principal del casal dels senyors, la gran renovació del castell es produirà en el decurs del segle XVI, sustentada pels vescomtes d'Évol.⁶

Guillem Ramon de Castre i de Pinós (1540-1552) fou el primer impulsor de les transformacions obrades. Sota el seu domini, entre els anys 1546 i 1548, Esteve Mas, mestre d'obres d'Arbeca, rebia seixanta i tres lliures per refer la barbacana. Mentrestant, el 23 de maig de 1547, Bernat Longor, mestre d'obres francès, cobrava vint i dos ducats per la construcció d'una paret. Però la veritable renovació del castell fou en temps de Felip Galceran de Castre i de Pinós (1552-1590). El 2 d'abril de 1562 es contracta al mestre Anton Torrius per l'execució de diverses obres pel valor de tres-centes vuit lliures. Les obres més rellevants foren les següents: treure dues arcades del pati i substituir-les per tres arcs amb les correspo-

Portal del vescomte d'Évol als anys setanta.

Damunt el portal apareix l'escut de Felip Galceran de Castre i de Pinós, promotor de l'obra. L'obertura d'aquest majestuós portal va facilitar l'accés de persones i subministres en direcció a l'església i al castell.

(Fotografia: Joan Duch.
C. P. Joan Duch)

nents columnes i capitells, fer una alcova de tres canes de llargària, treure dues arcades de la sala gran i reparar les parets i fer un altre arc al corredor del pati. La intervenció en diferents àmbits del castell i el seu elevat preu evidencien l'abast d'aquesta actuació. Al juny de l'any següent, el mateix Torrius s'encarrega de l'obra de dos cups de pedra picada pel preu de cinquanta cinc lliures i un mes després es compromet a obrar una anjuba de pedra per divuit lliures. El 28 de desembre de 1581, Genis Grifell, mestre d'obres de Talavera, prometia obrar la volta del pati de la sala gran per cinc lliures i la mà d'obra. Encara l'any 1596, ja sota el domini de Gaspar Galceran de Castre i de Pinós, primer comte de Guimerà, el mestre Anton Comba empenia la restauració de la cisterna.

El document trobat s'inscriu en aquest període de màxima activitat constructiva impulsada per Felip Galceran de Castre i de Pinós, vescomte d'Évol. Es tracta d'un contracte d'obres establert l'any 1585 entre el vescomte i el mestre Xanxa o Pere Xanxes de Ciutadilla, en el que es disposa l'execució d'un seguit d'obres en el castell de Guimerà i els seus voltants. El contracte estableix els pactes i condicions sota les quals es desenvoluparà l'obra. Es fixa el preu en seixanta lliures i es determina un període de pagament paral·lel a la seva execució en tres pagues de igual quantitat, circumstància que no s'acomplí.⁷ El vescomte d'Évol es compromet a aportar el material necessari i oferir la morada als obrers, mentre que el pa i el vi anirà a càrrec del mestre d'obres.

De la seva anàlisi es desprèn que la actuació es centra en dos àmbits ben diferenciats: la muralla i l'interior del castell. En l'àmbit de la muralla destaca la construcció d'una paret des del cantó de la muralla fins el carrer de Montseré, un portal al corral, una paret fora d'aquest portal, però sobretot l'obertura d'un gran portal, *el portal de la portellada del castillo de Guimaran*. Ja fora de la muralla es preveu l'erecció d'una creu de terme. Dins el castell es projecten dos cambres, una canal de pedra picada i una llinda en la finestra de la sala dels arcs.

Els dos elements que realcen la importància del document, i alhora resulten més identificables, són el portal i la creu.

El portal

A priori, partint de la descripció del portal es podrien plantejar varies hipòtesis. Quan el document diu que el portal *ha de començar de la esquina de la torre arrimada a ella* caldria pre-

guntar-se de quina torre parla, si de la torre del castell, la del campanar o d'un altra.

Si es refereix a la torre del castell parlariem del portal de la portalada. Aquest supòsit resulta improbable ja que el portal estaria situat a la cara sud del castell, allunyat de la torre i mai començaria a la seva cantonada per ser de forma circular.

Si entenem que és la torre del campanar es tractaria del portal de l'església, conegut també com el portal del vescomte d'Évol. La línia de muralla que uneix el castell amb l'església s'inicià a les acaballes del segle XIV i suposà el tancament per la part nord. El caràcter marcadament defensiu que ofería el castell en temps medievals, com ja s'ha indicat abans, s'abandona en el segle XVI i es substitueix pel residencial. Aquest canvi de funció determina el canvi d'imatge en el seu àmbit i zona de influència per les noves necessitats que això comporta. L'obertura d'un portal en aquest pany de muralla suposà l'entrada per la part nord del poble, creant una artèria fonamental pel pas de persones i subministres en direcció a l'església i al castell.

La descripció documental confirmaria per varies raons que ens trobem davant el contracte de construcció del portal anomenat del vescomte d'Évol o portal nord, fet que permetria datar amb exactitud el seu bastiment.⁸

- El títol del document: *Memoria de cómo a de ser el portal de la portellada del castillo de Guimaran*. Etimològicament, portellada seria el portell, o obertura feta violentament a un mur, practicat a una paret de tanca, per a donar pas a persones o bestiar.⁹ Aquesta definició probablement s'aproparia al que degué passar en l'obertura del portal en la paret de tanca que uneix el castell i l'església.

- Ubicació. Com ja s'ha comentat, quan diu que *el portal a de començar a la esquina de la torre*, és evident que es refereix a la torre del campanar de l'església, no a la torre del castell.

- La descripció documental i el portal del vescomte d'Évol presenten certes coincidències:

- Les mides descrites són gairebé exactes a les del portal.

- Damunt de la volta del portal hi ha l'escut d'armes de Felip Galceran de Castre i de Pinós citat en el document.

- El portal té dos llindes a la part baixa de cada costat del portal que sobresurten més que les altres perquè els carros no hi ensopeguin tal com es manifesta en el document.

La intervenció arqueològica apunta encara un altra possibilitat: l'existència d'un altre portal de semblants característiques en la zona del carrer de Montseré. Aquest portal estaria custodiat per un element defensiu, probablement una torre, que seria la descrita en el document, i donaria accés al castell.¹⁰ En el mateix segle XVI, el bastiment de torres defensives per reforçar els portals es consolidà en altres indrets de la muralla. Així, el 28 de juny de 1563, Felip Galceran acensava a Francesc Sellés un pati al portal del forn nou o de ponent, per a que s'hi fes una casa amb finalitat defensiva, *que havia de ser una torre quadrada que muntés una cana i mitja sobre la muralla de la vila sense cap mena de porta ni finestral a la banda de fora, i que l'entrada fos entre la porta del forn i el portal de la vila*.¹¹

La creu

La creu que descriu el document sembla que és la situada prop del portal descrit, fora de la muralla. La creu fou enderrocada durant la Guerra Civil i posteriorment fou refeta amb nous elements. Actualment es troba damunt un marge a la vora del camí del cementiri i conserva, del seu estat originari, la base amb els seus escuts i inscripcions perfectament visibles i una part de la columna. Les restes del capitell i la creu es conserven al museu de Guimerà.

La descripció documental parla d'una creu de pedra picada acompanyada a la part alta de les figures de Santa Anna, Sant Esteve, Sant Felip i Sant Antoni de Pàdua i en la base dos escuts d'armes. Així mateix, el text revela l'existència d'una creu situada davant el monestir de Vallsanta, quan precisa que el remat de la nova creu s'ha de fer a semblança d'aquesta. En la creu de terme fora de la muralla no hi apareix cap data però hi són presents dues inscripcions i dos escuts que ens ajudaran a identificar en quin moment es va erigir. En la cara nord i sud hi ha la mateixa inscripció: *TEMPORE PHILIPPI PRIMI VICECOMITIS DE EVOLO* (feta en temps de Felip primer vescomte d'Évol). L'escut de la cara oest és el mateix que el del portal de la muralla descrit anteriorment, el del vescomte d'Évol. En ell hi són representades les armes dels Castre-Pinós: les barres catalanes, família d'origen reial, i l'estel dels Castre, les pinyes centrals dels Pinós, i la barra dels So, vescomtes d'Évol. En la cara est hi ha un altre escut de forma romboïdal dividit en quatre parts. La part esquerra repeteix les armes de l'escut anterior i la part dreta representa Anna d'Aragó i Gurrea, amb les armes de la Corona d'Aragó i els Gurrea.

Si fem una breu recapitulació, val a dir que ens trobem davant un encàrrec del senyor de la

vila, aleshores Felip Galceran de Castre i de Pinós, a Pere Xanxes, mestre d'obres de Ciutadilla, de un seguit d'intervencions en l'interior i exterior del castell. Aquestes obres, juntament amb la resta de reformes realitzades al llarg del segle XVI, són el fidel reflex de la metamorfosi que viu el castell de Guimerà en aquest moment, fenomen semblant al que succeeix en el castells veïns, que adopten un caràcter senyorial sense abandonar del tot l'aspecte defensiu.

De l'anàlisi documental s'entreveu que ens trobem davant la construcció del portal del vescomte d'Évol, encara que no ho podem afirmar de forma definitiva. Quan a la creu, tant la descripció del document com les restes conservades confirmen que es tracta de la creu situada prop del portal i vora el camí del cementiri damunt un marge, tot i que aquest emplaçament probablement no fos l'originari. De totes maneres sabem que aquestes dues obres foren coetànies i varen ser projectades i executades entre setembre de 1585 i gener de 1586.

Per últim, significar que les conclusions extremes en aquest article no pretenen ser en cap cas definitives sinó un punt de partida que serveixi per a endinsar-se en l'estudi evolutiu d'un castell, que ben segur al llarg de la seva història haurà viscut moments d'esplendor i estat l'escenari de episodis tràgics. Per això, caldria resseguir els passos iniciats per Mn. Sanç Capdevila i cercar noves informacions en el fons parroquial de Guimerà custodiat a l'Arxiu Diocesà de Tarragona.

Apèndix documental

Memoria de como a de ser el portal de la portellada del castillo de Guimaran.

Primerament el portal a de començar de la esquina de la torre arrimada a ella el qual a de tener doze palmos de ancho y diez y ocho de alto y las piedras de la vuelta del portal an de ser de cinco palmos de largo. Sobre las piedras del arco del portal a de haber un escudo con sus armas de 4 palmos de alto y encima del escudo 4 palmos mas arriba un maçataput con dos bocas y encima del unos marletes quadrados espillizados y todo esto por la frente y por los lados a de ser de piedra picada de la parte de afuera y en el portal en las dos lindes de los lados de abajo a de aber unas piedras que salgan del mismo portal para que los exes de los carros no puedan topar ni quebrantar las lindes del portal.

Yten de la esquina del canton de la muralla asta llegar al carrer de monserre pasada la

puerta del corral a de yr una pared de toda pedra y fanc de tres palmos en ancho y de dos canas en alto sin contar el cimient y sobre la pared una carena con argamasa.

Yten se a de azer un portal a lo que queda del corral quadrado con su linde de ocho palmos de ancho y doce de alto con su linde de piedra entera y abazo tambien piedras salidas por si entran carros en el.

Yten a la parte de afuera se a de hacer una pared de toda piedra y fanc, alamborrada, para acer plaça capaz y bastante para dar vuelta los carros y literas y del suelo del portal de piedra picada a de tener la sobre dicha pared 6 palmos de parapeto en alto y de alli arriba un almenado quadrado y espillizado y despues todo esto rebosado de argamasa.

Yten se a de acer en el castillo de guimaran dos biscambras de piedra picada cerradas con dos bocas sobre permodols de piedra cada una. La una en la parte de la cisterna y la otra en la gran cocina y apegado en ella se a de pasar layguera de piedra para que el agua della baxe en el caño desta biscambra asentando la sobredicha ayguera en sus permodols de piedra picada de manera que no cargue el suelo como [y] lo aze y que la aga baxar sobre canal de piedra que buele los palmos necesarios para que no de en la pared.

Yten otra canal de piedra picada del tamaño de la que saca el agua de la cisterna en la canal questa [cabe] la cisterna que buele como la otra sobre la barbacana y.

Yten en la ventana de la gran sala de los arcos se aga una linde de piedra picada y se quite el pilar delgado basa chapitel que tiene ay en ella un escudo de mis armas.

Yten a de acer una cruz de piedra picada de la echura grandeça y medidas que se le dara de[buxada] con las 4 figuras en lo alto que sera Santana Sant Esteban Sant Felipe Sant Antonio de Padua y abajo dos escudos de armas el uno en lisoja y en los otros dos quadros que responden a estos escudos en llebrero que se les dara pintado salvo que el remate de la cruz en lo alto sea de la manera questa pintado sino como el que tiene la cruz questa delante el monasterio de Valsanta esta hecha y el friço pero todo lo demas de grandeça y de echura a de ser como la pintura que se le da salbo quel caño de la cruz sea todo liso redondo.

Yten que el vizconde mi señor le a de dar toda la piedra cal arena y agua sino lay en la balsa traída a sus costas a las espaldas del castillo y los postes necesarios para la cindia del portal y la otra madera para bastidas.

Yten el precio de la sobredicha obra es sesenta libras pagaderas en tres tandas y pagas y guales. La primera el dia que viniere a picar y arrencar la piedra que fuere menester para paredar el corral como esta dicho y para el portal y cruz y la otra para quando la obra este a la mitad y la tercera acabada que sea la sobredicha obra a conocimiento de buenos maestros.

Yten ofrece de trabajar en la sobredicha obra des del dia que la empeçare y se le de la primera tanda y paga con 4 oficiales des de 15 de [...] deste año en adelante sin su persona y quedara acabada toda la sobredicha obra para 24 de diciembre deste presente ano de 85 salbo que para el remate de la cruz que a aber sobre las figuras toma y se le da tiempo todo enero de 86.

Yten el vizconde mi señor le a de dar una o dos camaras en el castillo para su morada y sus fadrines.

La qual obra a de fer mestre Xanxa ab son pa y son vi y sa despesa que lo il-lustrissim se-nyor vescompte devol nos obligar en donar li sino lo que esta posat devall obligan dit Xanxa y dita forma sos bens [...].

**Imatge de l'any 1934
de la creu del
vescomte d'Évol.**

En aquell moment, encara conservava el seu aspecte originari i fou, pocs anys després, durant la Guerra Civil quan va ser enderrocada.
(Fotografia: Agustí Boleda. C.P. Joan Duch)

Testes Barthomeu Ferrer balle de Guimera y m^o Magí Pallerols prevere tots de Guimera.

A XXVIII del mes de 7bre 1585 mestre Xanxa ferma apoqa al senyor vescompte devol de [...] lliures en pau y paga del obra que te presa a preu fer el gastell de Guimera obligan [...].

Testes en Barthomeu Ferrer balle y Juan de Ribera pages del senyor vescompte.

A XXX de setembre de 1585 mestre Pere Xanxa mestre de cases ferma apoqa con confesa aver rebudes y per mans den Barthomeu Ferrer batlle qatorza lliures (XIIII ll.) de que lo mon senyor vescompte deu per lo preu fer a de fer al gastell de Guimera y en pau y paga de quell voler sie allargada ab les clausules necessaries [...] juran tots.

Testes Don Galseran de Castro y Joan de Ribera pages de mon senyor vescompte [...].

NOTES

¹ Per a conèixer la riquesa documental dels fons procedents de l'arxiu de l'ajuntament de Guimerà vegeu FARRÉ TARGA, Miquel Àngel: *L'arxiu de l'ajuntament de Guimerà*, a Urtx, Revista Cultural de l'Urgell, núm. 7, pp. 281-292; Tàrrega, 1995.

² AHC de Tàrrega, Fons municipal de Guimerà, Llibre de la Cort del Batlle, 1581-1586.

³ FARRÉ TARGA, Miquel Àngel i DUCH MAS, Joan: *Notícia d'unes obres al castell de Guimerà i als seus voltants a finals del segle XVI*.

⁴ FARRÉ TARGA, Miquel Àngel i GONZALVO BOU, Gener: *Una obra de l'abat de Poblet, Joan de Guimerà, al castell de Verdú*, a Urtx, Revista Cultural de l'Urgell, núm. 9, pp. 141-149; Tàrrega, 1996.

⁵ Els arqueòlegs també observen el canvi del caràcter del castell: *Després d'una primera observació es pot deduir que correspon a la evolució habitual de molts castells de la zona: una primera fase eminentment defensiva, seguida d'una més residencial, per finalitzar amb una fase més lligada a un centre d'explotació agropecuària*; vegeu MEDINA MORALES, Josep i GONZÁLEZ PÉREZ, Joan Ramon: *Avanç de la primera campanya d'excavació arqueològica al castell de Guimerà*, a Urtx, Revista Cultural de l'Urgell, núm. 5, pàg. 72.

⁶ Mn. Sanç Capdevila: *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pp. 24-26.

⁷ Encara que el document estableix tres pagues sembla evident que en foren més. Les dos primeres, el 29 i 30 de setembre de 1585, són relacionades en el mateix document mentre que la tercera l'aporta Mn. Sanç Capdevila quan parla d'una època de 11 de gener de 1586, en la que Anna d'Aragó, esposa de Felip Galceran, pagava al mestre d'obres Pere Xanxes 22 lliures a compte d'una major quantitat que li devia per les obres del castell. De ben segur es tractava del mateix mestre d'obres i de la mateixa intervenció.

⁸ Mn. Sanç Capdevila atribueix erròniament l'erecció del portal a Guillem Ramon de Castre i de Pinós, pare del que en realitat fou el seu promotor, Felip Galceran, datant-ho en el primer terç del segle XVI. Visualment dóna la impressió que hi ha un sobreposament de portals. Una explicació raonable seria que Guillem Ramon obrís un primer portal i que anys després el seu fill hi composés l'actual marcat amb el seu escut.

⁹ ALCOVER, Mn. Antoni M^a i MOLL, Francesc de B. : *Diccionari català-valencià-balear*.

¹⁰ Després de varies converses amb Josep Medina, director de l'excavació del castell de Guimerà, s'ha plantejat aquesta hipòtesi. Així mateix es pressuposa l'existència d'un altre portal de dimensions més reduïdes en el peu de les roques del cementiri i que donaria accés des de la plaça de l'església fins el castell.

¹¹ Mn. Sanç Capdevila: *El castell de Guimerà*, pp. 22-23.